

VÁROSI ÉS POLGÁRI KÉPEK AZ OSZTRÁK-MAGYAR
MONARCHIA IDEJÉN MEGJELENŐ FŐVÁROSI NAPILAPOK
TÁRCAROVATAIBAN

Gules Christiana
SZTE BTK Germán Filológiai Intézet

A 19. század második felében népszerű tárcarovat különös betekintést nyújt a korabeli hétköznapi életbe. Jelen tanulmány tárgya a városkép és a tipikus nagyvárosi polgárok megjelenítése a Monarchia két fővárosáról írt tárcákban. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a tanulmány csupán egy tervezett kutatás kérdésfeltevéseit ismerteti.

1. A kutatás mai állása: a tárcarovat szerepe és kutatási lehetőségek

A 19. század során a tárca, franciául „feuilleton”, elsődlegesen a napilap „vonal alatti” rovatát jelentette. Az oldal alsó egyharmadát egy vastag vonal választja el a fentebb található hivatalos hírektől. Hamar az ott található szövegek jellegzetes stílusára is átragadt az elnevezés, majd kialakult és elterjedt a „feuilleton” mint műfaj. (Kernmayer, 2012b:496) A napilapok tárcarovatában olvasható szövegek fő funkciója a szórakoztatás volt. Ennek eléréséhez a szerzők különösen figyeltek arra, hogy műveik közel álljanak az adott város jellegzetes hangulatához. Így a szövegekben egyaránt felfedezhetőek zsurnalisztikai és szépprózai jegyek is. A rovat dinamikáját tanúsítja az, hogy nemcsak színikritikák vagy tárcaregények, hanem tudományos ismeretterjesztő cikkek, anekdoták vagy karcolatok is olvashatóak voltak. A rövid irodalmi formák nagy tetszést keltettek a gyorsan fejlődő tudomány és globalizálódó kommunikáció világában, tehát a felgyorsult hétköznapi élet olvasóknál (Oesterle, 2000:231). Észrevehető volt az a törekvés, hogy a kor tudományos, társadalmi és kulturális kérdéseit kritikusan, de egyaránt közvetlenül és játékosan járják körül (Lamping, 2009:264), ezáltal az olvasó hétköznapi kontextusába helyezve a témát (Frank/Scherer, 2012:528). A tárcák gyakorta a kávéházakban születtek meg, ott, ahol élénken folyt az aktuális hírek közlése

és recepciója, s amelynek inspiráló hatása volt a legkülönbözőbb szövegek megírására (Szabó, 1982:50). A kávéház mint korabeli „kincsesbánya” (Szabó, 1992:18) a fővárosi értelmiség és újságírók törzshelye, ahol egyebek mellett kritikusan vitatták meg a látszólag jelentéktelen, de a város polgárait nyilvánvalóan érintő konfliktusokat vagy morális kérdéseket (ui.).

Ennek fényében említésre méltó az a felfogás, mely szerint a tárcarovatban egy „képzeltbeli emlékezeti teret” (Oesterle, 2000:242) találhatunk, ahol akkori aktuális történelmi események lokálkoloritban, a helyi, kollektív hétköznapi tudás részeként mutatkoznak meg. Másként fogalmazva: a tárcákban Európa-szerte terjedő gondolatokat, eszméket, stílusirányzatokat vagy akár külföldi eseményeket ágyaznak be a szerzők a jellegzetes lokális sajtóvilágba (Oesterle, 2000:231). Ennek fényében a napilapok tárcarovatai fontos nyomot nyújthatnak a korabeli polgári társadalmak modernizáló folyamatainak feltárásához. A tárcarovatban érdekes „kettős történetiség” (Frank/Scherer, 2012:528) fedezhető fel. Egyrészt műfaji szempontból, mivel különböző publicisztikai és szépprózai műnemek összevonását tapasztalhatjuk, másrészt pedig érdekes interdiszkurzusszerű kapcsolat mutatkozik meg az akkori tudomány és hétköznapi, ill. nemzetközi és helyi események között.

A különböző korabeli diskurzusok ilyen dinamikája kiváltképp szembevetendő az Osztrák-Magyar Monarchia idején, hiszen a két fővárost szükségszerűen közös kulturális és politikai körülmények határozták meg (Szabó, 1983:183). A fentiek értelmében a korabeli bécsi és budapesti napisajtó tárcarovatainak összehasonlítása olyan, a korszakra jellemző motívumokat tartalmazhat, amelyek sokat ígérő irodalomtörténeti betekintést nyújtanak akkori kulturális diskurzusokba (Szabó, 1983:182; Reibniz, 2014:227).

2. A vizsgált tárcaszövegek ismertetése

Jelen rövid vizsgálatban a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Hírlap*, a *Wiener Zeitung* és a *Neue Freie Presse* 1899 júniusában megjelent publicisztikai alkotják a szövegtörzset. Formai megjelenés tekintetében alapvetően azonos jellemzőket vehetünk észre. Az említett osztrák lapokban elsőként a rovat megnevezése olvasható. Ezt követi az aktuális cikk címe. A szerző neve a szöveg végén található. Miközben a vizsgált bécsi újságok csak ritkán tüntetnek fel alcímet, addig a magyar lapokban állandó alcím fordul elő. Funkciója sokszor a tárca eredetiségének jelzése: „A *Budapesti Hírlap* eredeti tárcája.”, ill. „A *Pesti Hírlap* eredeti tárcája.”

Igen heterogénnek nevezhető a tematikus és műfaji sokszínűség. A megvizsgált 120 cikkben például előfordul tudományos előadásról szóló beszámoló¹, helyi színikritika², ill. nemzetközi színházzal kapcsolatos fejleményekről szóló gúnyos hangvételű beszámoló³, továbbá szatirikus írások⁴, rövid novellák⁵, folytatásos regények⁶ és nem utolsósorban a városi építkezésekről és átalakításokról szóló tárcák⁷. A cikkek tanulmányozása során különösen feltűnő volt az, ahogyan a szerzők az idegen országokat és városokat következetesen Budapesttel, ill. Béccsel hasonlították össze, s nem csak topográfiai különbségekre és hasonlóságokra tértek ki, hanem bizonyos mentalitási aspektusokra is. Miközben a bécsi tárcarovatban visszatérő téma a város infrastruktúrájának gyors fejlesztése és ennek hatása a hétköznapi kényelemre, addig a magyar szövegek előszeretettel tartalmaztak anekdotikus elbeszélésmódot. Utóbbiak ezáltal közelebb kerültek a szépirodalmi jelleghez.

3. A városi és polgári képek reprezentatív elemzése két kiválasztott tárca alapján

A megvizsgált szövegekben több helyen is fellelhetőek városi és polgári képek. Azonban egy feltűnő konszenzus fedezhető fel az Alfa írói álnevű szerző *Természetimádás*⁸ és F.A. Bacciocco *Wiener Vorstadtgarten*⁹ című publicisztikáiban, ugyanis mindkét tárcaszöveg lényegében ugyanazon problematikát dolgozza fel: a nagyvárosi polgár nyári elkívánczozását a természet közelébe.

3.1. Tartalom, felépítés

A *Wiener Zeitung* június 17-i számában megjelent *Wiener Vorstadtgarten* című tárca a bécsi kertkocsmákról szól. Eleinte tényszerű tudósítás olvasható arról a mindenkit érintő jelenségről, ahogy a belvárosból eltűnnek a kerthelyiségek, és immáron csak az új negyedekben és az elővárosokban lelhetőek fel. A tárca második részében kiderül, jó helyismerettel rendelkező barát oldalán hamar megtalálhat az ember közeli

1 *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters* WZ 1899.06.01. 3–6.o.

2 *Évad végén* BPH 1899.06.17.

3 *Eine Neue Mode* NFP 1899.06.14.

4 *Der neue Don Quijote* NFP 1899.06.01. 1–2.o., vagy *Tudományos becsület* PH 1899.06.18.

5 *Az esernyő* BPH 1899.06.01. 1–3.o., vagy *Der heilige Fiacrius* NFP 1899.06.25. 1–3.o.

6 *Krúdy Kálmán csinytevésai* PH 1899.06.25., 27., 28., 29.

7 *Neu-Wien* WZ 1899.06.04., vagy *A magyar építészet* PH 1899.06.07.

8 BPH 1899.06.10. 1–2.o.

9 WZ 1899.06.17. 3–4.o.

eldugott belső udvarokban egy-két kényelmes kertkocsmát. A tudósítás itt személyes beszámolóvá válik, a tudósító részese lesz egy szórakoztató cselekménynek. Az eleinte tényként kezelt információk konkrét szituáció kulisszáivá válnak.

A *Budapesti Hírlap* június 10-i számában a *Természetimádás* c. tárcá olvasható. A tárcá első részében a nagyvárosi természetimádás hétköznapi oldalát világítja be a szerző: „Van valami lázas hevesség, erőszakosság abban a természetimádásban, mely a mi éghajlatunk alatt ilyenkor lepi meg a modern ember lelkét.”¹⁰ A második részében az „Eszembe jut”¹¹ kifejezéssel a szerző a saját gondolati asszociációját fogalmazza meg és személyes hangnemben folytatja, kapcsolatba hozva az eddigi tárgyalt hétköznapi megfigyelést az idős Arnold Böcklin festő munkásságával.

3.2. Szubjektivitás

Mindkét elemzett szövegben megfigyelhető a személyes hangnem.

A *Wiener Vorstadtgarten*ben többször is megváltozik az elbeszélői perspektíva. Kezdetben a személytelen *esnek* köszönhetően tényszerű a közlésmód. A hétköznapi, felháborodást felidéző felkiáltással „Wo ist die alte „Hühnersteige“ hingekommen? Fort, spurlos verschwunden!”¹² [Hova lett a régi „Tyúkketrec”? Nincs már, nyomtalanul eltűnt! (ford. G.C.)]. Különösen érdekes a következő mondat: „Bleiben wir hübsch innerhalb der alten Linie.”¹³ [Maradjunk csak szépen a régi vonalon belül. (ford. G.C.)]. Itt egyrészt felfedezhető a kollektív többes szám első személye, amely a szerző és az olvasóközönség egy közösséghez való tartozását jelzi. Másrészt, a közvetlen, majdnem baráti hangnemmel említésre kerül a „régí vonal”. A megjegyzésben érzékelhető a Bécs átalakítását nosztalgikus figyelemmel kísérő lakók hangulata. A személyes hangnem egyértelmű a tárcá végén olvasható anekdotikus beszámolóban. A kocsmasztalnál folyó csevegés ugyan már nem a tudósítás része, mégis egy tipikus és igen izgalmas aspektusa a kerthelyiségek világának, és bizonyára a legtöbb kortárs bécsi számára jól ismert.

A *Természetimádás* című tárcában a szerző egyrészt azonosul „a pesti emberrel”¹⁴, amire a kollektív *mi* előfordulása mutat rá. A természetimádás és az akkor 72 éves Arnold Böcklin festő közötti kapcsolat csak a szerző

10 BPH 1899.06.10. 1.o.

11 Ui. 1.o.

12 WZ 1899.06.17. 3.o.

13 Ui.

14 Ui.

egyéni szemlélete alapján létezik. A festő az újságokban keringő hamis halálhír miatt juthatott a szerző eszébe, mint az a művész, aki „lelkünk egyik sóvárgásának legerősebb [...] kifejezője”¹⁵. A szerző kifejezi saját véleményét, többek között összehasonlítja Böcklin életművét Schoppenhauerével, olyan expliciten szubjektív kifejezésekkel, mint „Azt hiszem”¹⁶ vagy „Hadd jegyezzem meg”¹⁷. Érdekes módon az irónia jelei alig fedezhetőek fel a szövegben.

3.3. Lokálkolorit és aktualitás

A bécsi kerthelyiségekről szóló tárcában kifejezetten a nagyvárosi környezetről van szó. A lokálkolorit ábrázolásához hozzájárulnak hétköznapi, nyelvjárási kifejezések, szóbeliségre utaló jelek, mint pl. a dadogás vagy a rácsodálkozás, az elbizonytalanodás nyelvi megjelenítése. Ezenkívül nosztalgikus megjegyzések is előfordulnak a régi Béccsel kapcsolatosan. A következő szövegrészben egy szituáció alapján mutatja meg egy városlakó szembesülését a változásokkal. A vendég meglepetten veszi észre a kerthelyiség megváltozott voltát, ugyanis a kert végében hihetetlen rövid időn belül egy komplett új ház épült. Amikor a vendég szóba hozza, hogy milyen kicsinek tűnik most a kert, a kocsmáros magabiztosan igyekszik elpalástolni a dolgot és a fákat okolja, amelyek rövidebbek lettek. De megjegyzi, hogy a kert végében levő füves részt úgysem használták, így az most valóban be van építve:

„Mir scheint, Herr Wirth, hier hat sich etwas geändert; im vorigen Jahre war das Haus nicht da? Der Garten ist ja viel kleiner geworden? ,Gott bewahre, die Bäume sind nur ein wenig gestutzt worden. Es sind genau so viel Bäume wie im vorigen Jahre. Nur der Raum da hinten, der Rasen, der eh' nicht benutzt wurde, ist verbaut.“¹⁸

Az idézett szövegrészben egy olyan párbeszédet olvashatunk, amely bármely kerthelyiségben megtörténhetett, egy nagyon is általános esetről van szó, amely valószínűleg legtöbb korabeli olvasó számára ismerős lehetett. Itt ugyanis érzékelhető egyrészt a kocsmalátogató csalódottsága. A vendég azért látogatja meg a kerthelyiséget, mert a természet közelében szeretne pihenni és hátat fordítva a nagyvárosnak elfogyasztani kedvenc italát. Ezzel szemben pedig a remélt eltávolodás helyett azzal szembesül,

15 Ui. 2.o.

16 Ui. 1.o.

17 Ui. 2.o.

18 WZ 1899.06.17., 3.o.

hogy a természeti kép helyett egy épület fala áll átellenben az asztalával. A infrastruktúrát modernizáló folyamat már elérte a kocsmát is, nem lehet kikerülni. Másrészt, a helyi üzleti nehézségeket is tapasztalhatjuk. A kocsmáros először megpróbálja elterelni a témát, a fákat okolván. Azért tűnik kisebbnek a kert, mert kisebbek lettek a fák, mondja. De hamar igazat ad vendégének, habár impliciten, hiszen ezt követeli az udvariasság. Üzleti szempontból természetesen nem teheti meg, nem hagyhatja, hogy ilyen okok miatt elkerüljék a vendégek. Ennek kapcsán egy konkrét oka is kiderül annak, miért is tűnnek el a kerti kocszmák a belvárosból.

A *Budapesti Hírlapban* megjelent tárcza egyrészt gondolatokat tartalmaz a természetimádásról, másrészt pedig szinte egy dicsőítő himnuszt Arnold Böcklin munkásságáról. A helyi koloritra emlékeztet a szöveg közvetlen nyelvezete. Érdemes kiemelni azt a gúnyolódó megjegyzést is, ahol a szerző a modern magyar festőket, ellentétbe állítva Böcklinnel, összehasonlítja a városi kisasszonyok és dámák olyan szokásával, amely elképzelhetően divatos lehetett, de egyaránt kevésbé dicséretreméltó.

„A mi festőink pikánsnak találják, hogy változatosság kedvéért a mindennapi életet is fessék. Mint mikor a városi kisasszony és dáma a nyaraló helyen parasztruhát ölt, mert pikáns, érdekes, új és csak egy óráig kell benne mutatkozni.”¹⁹

A kiemelt szövegrész a divatot követő, de a művészettől távol álló festőket kritizálja. Azok a festők, akik a pikantériát a hétköznapiakban vélik felfedezni, csak azért mert az divatos, ugyanolyan felületesen autentikusak, mint a nagyvárosi nők, akik szórakozásból veszik fel a „parasztruhát”.

4. Összefoglalás

A kiemelt példák alapján tehát igazolható az a hipotézis, miszerint a tárcarovat egy képzeletbeli emlékezeti térnek fogható fel, ahol a századforduló idején Bécsben is és Budapesten is aktuális jelenségekre reflektálnak a szerzők. Annak ellenére, hogy a szövegek közvetlenül nem kapcsolódnak egymáshoz, az indíttatásuk is nagyrészt eltérő, maga a tárgyalt probléma kiindulópontja mégis azonosnak mondható. A kiemelt elemzési szempontok alapján felfedezhetőek olyan sajátosságok, amelyek valóban jelen vannak mindkét szövegben és hozzájárulnak az egykor a hétköznapiakhoz tartozó jelenség feltáráshoz. A tervezett kutatás keretében a tárcarovat olyan olvasatának a lehetőségét szeretném körüljárni, mely a két főváros közvetett interkulturális kapcsolatait és a polgári kollektív identitást világítja meg. Ezen kívül a kutatás egy eddig csak szórványosan érintett irodalomtörténeti terület feltárást is célozza.

¹⁹Ui. 1o.

Irodalomjegyzék

Források

- Wiener Zeitung. Feuilletons aus den Ausgaben vom 1. bis 30. Juni 1899, Nr. 124–147. Elérhető: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz> [2016.04.02.]
- Neue Freie Presse. Feuilletons aus den Ausgaben vom 1. bis 30. Juni 1899, Nr. 12489–12518. Elérhető: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nfp> [2016.04.02.]
- Budapesti Hírlap. Feuilletons aus den Ausgaben vom 1. bis 30. Juni 1899, Jg.XIX. Nr. 150–179. Elérhető: <http://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/BudapestiHirlap/> [2016.04.02.]
- Pesti Hírlap. Feuilletons aus den Ausgaben vom 1. bis 30. Juni 1899, Jg. XXI. Nr. 150–179. Elérhető: <http://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/PestiHirlap/> [2016.04.02.]

Szakirodalom

- Frank, Gustav/Scherer, Stefan*: Zeit-Texte. Zur Funktionsgeschichte und zum generischen Ort des Feuilletons. In: Zeitschrift für Germanistik 22, 2012, H.3, 524–539.o.
- Frank, Gustav/Podewski, Madleen/Scherer, Stefan*: Kultur – Zeit – Schrift. Literatur- und Kulturzeitschriften als ›kleine Archive‹ In: Internationalen Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur 34. 2009. H. 2. 1–45.o.
- Kernmayer, Hildegard et.al.* (2012a): Perspektiven der Feuilletonforschung. Vorwort. In: Zeitschrift für Germanistik 22, 2012, H.3, 494–508.o.
- Kernmayer, Hildegard* (2012b): Sprachspiel nach besonderen Regeln. Zur Gattungspoetik des Feuilletons. In: Zeitschrift für Germanistik 22, 2012, H.3, 509–523.o.
- Lamping, Dieter*: Handbuch der literarischen Gattungen. Stuttgart 2009.
- Lukas, Wolfgang/Nutt-Kofoth, Rüdiger/Podewski, Marleen*: Text-Material-Medium. Zur Relevanz editorischer Dokumentation für die literaturwissenschaftliche Interpretation. Berlin 2014.
- Oesterle, Günter*: Unter dem Strich. Skizze einer Kulturpoetik des Feuilletons im 19. Jahrhundert. In: Barkhoff, Jüger et al.: Das schwierige neunzehnte Jahrhundert. Tagung zum 65. Geburtstag von Eda Sagarra. Tübingen 2000. 229–250.o.
- Szabó János*: Satirische Feuilletons aus der untergehenden österreichisch-ungarischen Monarchie, in: Zeitschrift für Germanistik 4. 1983. 179–183.o.
- Szabó János*: Untergehende Monarchie und Satire. Zum Lebenswerk von Karl Kraus. Budapest 1992.